

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗГОРТАННЯ ПОЛІТИКИ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» НА ЖИТОМИРЩИНІ У 1937р.

У 30-х роках ХХ століття утверджується тоталітарний режим в СРСР і Україні зокрема. Невід'ємною складовою частиною цього процесу став масовий терор проти власного народу. Непоправних втрат зазнала українська нація внаслідок політичних репресій, депортацій, утиску прав і свобод, які торкнулися усіх без винятку верств суспільства та національностей.

У середині 30-х років Сталін взяв курс на проведення масової чистки всього радянського суспільства. Цю репресивну політику здійснювали органи Народного комісаріату внутрішніх справ (далі НКВС) СРСР під керівництвом правлячої партії більшовиків.

Дослідники політичних репресій пов'язують початок «великої чистки» з лютого-березневим пленумом ЦК ВКП(б) 1937 року. Крім питань боротьби з шкідництвом, диверсіями та шпигунством японо-німецько-троцькістських агентів, на пленумі звернули увагу на національний момент у здійсненні «ворожої діяльності». Виступаючі зазначали, що «...буржуазно-націоналістичні елементи використовували нашу слабкість для розгортання контрреволюційної роботи серед відомої частини інтелігенції» та вимагали: «...зробити висновки та уроки з останніх подій та рішуче посилити боротьбу з буржуазно-націоналістичними елементами» [1].

Влітку 1937 року розпочинаються масові репресивні операції. На цей час значна частина сучасної Житомирської області входила до складу Київської та Вінницької областей. Територія Житомирщини мала кілька особливих рис, що зумовило специфіку проведення політики «Великого терору» в регіоні. На Житомирщині національні меншини становили понад 30% населення, а в Україні в цілому - 18% [2]. На початку 1930-х років керівництво УРСР після вивчення стану роботи з національними меншинами в прикордонній смузі констатувало, що національні ради нібито «засмічені класово ворожими елементами», 3 національних меншин ворожими, в першу чергу, вважалися ті, які асоціювались із державами, які проводили антирадянську політику і мали спільні з СРСР кордони, а Житомирщина була прикордонним регіоном.

Розподіл Волинської губернії після Ризької угоди 1921 року призвів до того, що чимало родин опинилися по різні боки кордону. Почала поширюватися контрабандна діяльність, яка в 1937 році асоціювалась зі шпигунством. Ще одним важливим фактором специфічного розвитку «Великого терору» на Житомирщині було розміщення в регіоні великої кількості частин Червоної армії, а також спорудження двох укріпрайонів: Новоград-Волинського і Коростенського, що стимулювало ескалацію шпигуноманії. Невипадково в доповідній записці секретаря Новоград-Волинського окрпарткому до секретаря Київського обкому КП(б)У у вересні 1937 року зазначалося: «...Тут, в окрузі, де шпигуни і диверсанти вирують, - та інакше й бути не може, округ прикордонний із великим гарнізоном і військовий будівництвом, що приваблює ворога на нашу територію». Далі в документі, вказувалося, що «...за останній час, в окрузі, парторганізацією та органами НКВС викрито та репресовано близько 1300 осіб, які займали контрреволюційною, диверсійною та шпигунською діяльністю. З числа репресованих: 1) куркулів - 480; 2) польських к.-р. елементів - 300 3)німецьких - 50; 4) українських - 100; 5) кримінальників і бандитів - 250 6)організаторів троцькістсько-фашистської диверсії /колишніх членів партії/ «Крім репресій, доповідав голова окрпарткому, - ми проводимо чистку прикордонних районів іншим шляхом: політично неблагонадійних людей звільняємо з роботи і за допомогою відповідних організацій відправляємо в тил» [3].

Яскравим прикладом, який характеризує політичну ситуацію на Житомирщині напередодні створення області є доповідна записка кореспондента одного з центральних московських видань т. Мехлісу «Про положення в Житомирському окрузі Київської області.». За оцінкою кореспондента, який улітку 1937 року перебував в регіоні, «... положення з кадрами неблагополучне. Партійний апарат був і на сьогодні залишається засміченим право-троцькістськими, націоналістичними, контрреволюційними елементами. Багато ворогів знаходиться в радянських та господарських організаціях. Так, секретар Коростишівського райкому партії Іванов виявився ворогом народу і заарештований у березні 1937 року. Замість нього було призначено Ісарова, який кілька днів тому, за

зв'язок з ворогами народу був виключений з лав партії і знятий з роботи. Секретар Володар-Волинського райкому партії Полонський - ворог народу, заарештований. Секретар Радомишльського райпарткому Песчанський - ворог народу, заарештований у червні 1937 року. Секретар Житомирського міському партії Дитюк викритий як зрадник. Колишній заступник секретаря міському Белобровий виявився ворогом. В окружкомі партії викриті такі люди: другий секретар окружкому партії Тільман - троцькіст, заарештований. Третій секретар окружкому партії Коваль знятий з роботи за зв'язок з ворогами. Виключені з лав партії і бюро окружкому Грубер і Ріттель - комісари корпусів за зв'язок з ворогом Якіром, Таким чином, у чотирьох районах із семи, а також в окружкомі партії, знаходились вороги народу» [4]. Далі в доповідній записці дається оцінка ситуації в обласному центрі: «У Житомирі протягом багатьох років на чолі партійних організацій стояли вороги народу - троцькісти, дворушники, шпигуни: Мусульбас, Демченко, Михеєнко, Дитюк. Зрозуміло, що вони проводили велику підривну контрреволюційну роботу і залишили «корінці» Вороги, які сиділи в Київському обкомі також заслали в Житомир своїх людей Немає ніяких сумнівів, що в Житомирі існував і існує зараз право троцькістський, націоналістичний, контр-революційний центр, але до цього часу його ще не викрито» [5].

Найпотужніший імпульс терору було дано влітку 1937 року. 2 липня політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про антирадянські елементи», яка вимагала, щоб в областях було виявлено і знищено «куркулів і кримінальників», які відбули термін ув'язнення та повернулись у рідні місця. 31 липня 1937 року політбюро ЦК ВКП (б) затвердило наказ наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова за №00447 від 30 липня 1937 року. Розпочались масові репресії проти колишніх куркулів, кримінальників, представників релігійних об'єднань, колишніх членів політичних партій, білогвардійців і колишніх діячів доби царату. Їх засуджували за двома категоріями: 1 категорія - вища міра покарання (далі ВМП); 2 категорія - тюрма або табори. Доля арештованих вирішувалась позасудовими органами - особливими нарадами, комісіями у складі Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР (двійка), трійками при обласних управліннях НКВС у складі начальника управління, секретаря обкому КП(б)У та прокурора області. До створення Житомирської області кримінальні справи на жителів регіону розглядались трійками при УНКВС по Київській та Вінницькій областях. Так, у «оповідній записці органів НКВС по Київській області від 5 жовтня 1937 року на ім'я наркома НКВС УРСР І.Леплевського зазначалось, що: «...при проведенні операції в першу чергу було приділено увагу очистці прикордонної полоси Київської області. В результаті в 23 прикордонних районах Житомирського, Новоград-Волинського і Коростенського округів арештовано особи. З них: куркулів - 1289 осіб, кримінальників - 1027 осіб, інших контрреволюційних елементів - 567 осіб. За час операції особливою трійкою в прикордонних районах області засуджено по 1 та 2 й категоріям - 1927 осіб. З них: куркулів - 1099 осіб, кримінальників - 436 осіб, контрреволюційних елементів - 392 особи» [6].

11 серпня 1939 року НКВС СРСР видав наказ № 00485, який розпочав широку операцію, спрямовану на ліквідацію організацій «ПОВ», диверсійно-шпигунських та повстанських кадрів в усіх галузях господарства (так звана «польська операція»). У наведеній вище доповідній записці Київського УНКВС розкривалась контрреволюційна діяльність поляків на території Житомирщини. Зокрема повідомлялось: «...після проведеного переселення в 1935 - 36 роках на території Ємільчинського району проживає понад 2500 поляків та німців, які, судячи з наших даних, є серйозною базою для проведення контрреволюційної роботи» [7]. «В Олевському районі виявлена контрреволюційна диверсійна група в кількості 6 осіб. Учасники групи проводили роботу по підготовці до початку війни з СРСР, підриву залізничних мостів та збирали дані для польської військової розвідки» [8].

25 липня 1937 року видано наказ НКВС СРСР № 00439, згідно з яким почалась операція проти німецького населення. Дуже активно розпочало цю операцію на Житомирщині УНКВС в Київській області: «У Володар-Волинському районі викрита та ліквідована контрреволюційна фашистська група в кількості 12 осіб. Встановлено, що німецьке консульство спрямовує свою агентуру не тільки на фашизацію німців, але і поляків і українців.» Також було викрито групу агентів німецької розвідки в Новоград – Волинському окрузі в кількості 9 осіб, а в Коростенському окрузі ліквідовано керівництво німецькою повстанською контрреволюційною фашистською організацією. Засуджено 10 осіб. Не обішли увагою і колишній Пулинський район, де була ліквідована гілка «Національного Союзу німців в Україні». Заарештовано, засуджено 10 осіб, з яких 8 колишніх партійців, 1 комсомолец, колишній секретар районного партійного комітету, бувший

голова райвиконкому, 7 осіб із складу районного партійно-радянського активу [9].

15 серпня 1937 року НКВС СРСР видав наказ № 00486 про виселення дружин зрадників батьківщини, членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій. Цим наказом передбачалось при арештах визначених категорій злочинців, заарештовувати їхніх дружин. В Україні набирає обертів маховик «великої чистки». 22 вересня 1937 року постановою ЦВК СРСР було створено Житомирську область [10]. Можемо констатувати, що формально область із невеликим запізненням була включена в процес репресивних акцій, а, враховуючи вище зазначену специфіку регіону для органів НКВС було чимало роботи.

На початку жовтня 1937 р. начальник У НКВС по Житомирській області капітан державної безпеки Л.Якушев (Бабкін) звернувся до керівника НКВС УРСР І.Леплевського з доповідною запискою «Про створення трійки». Л.Якушев писав: «На території Житомирської області проживає велика кількість куркулів, колишніх активних учасників політбанд, карателів і погромщиків, духовенства, церковників і сектантів. На багатьох є данні про їх контрреволюційну діяльність. Проведена операція по кулаках не завдала рішучого удару по повстанським кадрам і майже не торкнулась доволі потужних кадрів церковно-сектантської контрреволюції» [11]. Далі в документі наголошувалось, що «...в найближчі дні планується провести додаткову операцію по вилученню куркульства, церковно-сектантської контрреволюції, колишніх учасників політичних банд, колишніх учасників «ВПА» (Волинська повстанська армія - автор) та інших. Буде заарештовано близько 1000 осіб». Грунтуючись на тому, що Житомирська область є прикордонною і підлягає максимальній чистці від контрреволюційних шкідницько-диверсійних кадрів, начальник Житомирського УНКВС Л.Якушев прохав київське керівництво поставити питання перед Наркомом внутрішніх справ СРСР про створення трійки для розгляду цих справ, а також затвердити ліміт: по 1 категорії - 800 осіб, по 2 категорії - 1200 осіб [12]. Перше засідання трійки при УНКВС по Житомирській області відбулося 23 жовтня 1937 року. За три місяця 1937 року трійкою було розглянуто справ на 4325 осіб, з них засуджено до ВМП - 1826 осіб [13].

Створення нових областей дало підставу вищому керівництву НКВС УРСР для звернення до НКВС СРСР з проханням про збільшення «лімітів» для України. Як зазначалось у доповідній записці на ім'я М.Єжова начальника НКВС УРСР І. Леплевського: «...у зв'язку з організацією на Україні 4-х нових областей та наближення тим самим керівництва з обласних центрів до районів, посилиться оперативний тиск на куркульські та інші контрреволюційні елементи прошу затвердити додатково для України ліміт за 1 категорією - 4500 осіб, за 2 категорією - 15200 осіб» [14]. 17 жовтня 1937 року для Житомирщини було встановлено «ліміт»: за 1 категорією - 300 осіб, за другою - 500. У телеграмі начальника НКВС УРСР до начальника УНКВС по Житомирській області повідомлялося, що цей ліміт є попереднім, як за першою так і за другою категоріями і через де кілька днів буде повідомлено про його збільшення. Київське керівництво також вимагало форсувати роботу трійки та не засуджувати трійкою в табори старих не здатних до роботи [15].

21 жовтня І.Леплевський повідомляє начальника Житомирського УНКВС про збільшення «лімітів» для області: 1 категорія - 800 осіб, друга - 1500, а 26 жовтня «ліміти» збільшуються знову: за 1 категорією - на 200 осіб, за другою на 500. У грудні «ліміт» було збільшено за 1 категорією на 125 осіб, згодом ще на 350 осіб. Таким чином, за наказом № 00447 Житомирська область отримала «ліміт» на 2800 осіб: за 1 категорією - 1300 осіб, за другою - 1500 [16].

У Житомирській області розгорталися репресії і за іншими наказами НКВС СРСР - Найбільш повну картину роботи репресивної машини в період розгортання масової чистки на території Житомирщини можна простежити у звіті «Цифрові дані про оперативно слідчу роботу Житомирського обласного управління НКВС за період з 1 червня по 10 січня 1938 року» начальника УНІСВС у Житомирській області Л.Якушева начальнику НКВС УРСР І.Леплевському. у звіті зазначалося: «...всього заарештовано з 1 червня 1937р. по 10 січня 1938 р. - 14948 осіб. З них: по польській лінії - 7335 (виправлено на 8091); по німецькій лінії - 1378 осіб (виправлено на 1591); дружин зрадників батьківщини - 841 особа; церковно-сектантська контрреволюція - 540 осіб. Усього засуджено за цей період - 10192 особи, за 1 категорією - 7234, за другою - 2958. З куркулів засуджено за лімітами - 4325 осіб, за 1 категорією 1825, за другою - 2500. Було проведено 3 відкритих процеси, на яких було засуджено - 25 осіб (всі за шкідництво в тваринництві) [17].

Більш детально розкриваються технології розгортання політики «Великого терору» на Житомирщині в доповідних записках працівників УНКВС начальнику НКВС УРСР. У них зазначалося, що вся територія області засмічена диверсійно-шпигунськими та повстанськими

кадрами. Вони готуються до збройного повстання селян проти Радянської влади під час війни, проведення диверсій. Найбільш шкідницьку діяльність на території області проводить польська розвідка, особливо в прикордонних районах. За цей період в області ліквідовано: 1) диверсійних резидентур - 37 на 325 осіб; 2) комендатур «ПОВ» - 14 на 204 особи; 3) шпигунів - 356 осіб; 4) польських контрреволюційних груп - 31 на 153 особи; 5) польських націоналістичних контрреволюціонерів одиначок - 1050 осіб [18]. Також відмічалось, що в обійсті викрито контрреволюційні українські націоналістичні формування. Вони проводили роботу, яка була спрямована на підготовку збройного повстання проти Радянської влади та створення на теренах України Української Народної Республіки («Союз націоналістів» у Чуднівському районі, «Лісові» та «Підпільні» в Бердичівському, «Повстанці» в Ружинському та інші).

Викривалися та ліквідовувалися контрреволюційні троцькістські організації. Так, у Новоград-Волинському районі викрито організацію в складі 23 осіб (всі арештовані), більшість членів якої були колишніми керівниками округу, на чолі з першим секретарем окружного КП(б)У - Абашем. Троцькістські організації знищені в Бердичеві, Коростені, Янушпільському районі та інших. Усього з червня по грудень 1937 року було репресовано: 1) троцькістів і правих - 164 особи; 2) українських націоналістів - 432 особи; 3) церковників та сектантів - 512 осіб. Усього - 1108 осіб з яких за жовтень 534 [19].

Значну кількість військово-фашистської змови, шпигунів та диверсантів викрито у військових частинах Житомирщини. Тут, за оцінкою УНКВС, працювали агенти польської, німецької, румунської, японської розвідок. Всього заарештовано - 352 особи, з них командного складу - 30 осіб, дружин - 11 осіб, червоноармійців - 71 особа [20].

За короткими статистичними звітами органів УНКВС по Київській Вінницькій та Житомирській областях московському та київському керівництву стояли, зруйновані нелюдською сталінською репресивною машиною долі тисяч жителів Житомирщини, які стали жертвами політики «Великого терору». Система не робила винятків ні для старих, ні для жінок, не дивилася ні на посаду, ні на національність. Репресії не обминули жодного села і міста Житомирської області. Всього за період з 01.10.37 року по 01.01.38 року в області було репресовано 14628 осіб. Виконано рішень на 10129 осіб, з них ВМП-7162 особи, 10 років таборів - 2947 осіб, 5 років таборів - 20 осіб [21].

Джерела та література:

1. *Матеріали февральсько-мартовського пленума ЦК ВКП(б) 1937годаI, Вопросы истории.* — 1994. - № 1. - С.24-25.
2. *Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 года. Краткие сводки.* -Москва, 1928. Вып. 4. - С.25.
3. *Державний архів Житомирської області (далі -ДАЖО).* - Ф.р.87. - Оп.І. -Спр. 84. -Арк.б.
4. *Державний архів Служби безпеки України. Житомир (далі -ДА СБУЖО).* - Спр. 303 -п. - Арк. 352 - 353.
5. *Там само.* - Арк. 362 — 363.
6. *Галузевий Державний архів Служби Безпеки України (далі - ГДА СБ України.)* - Ф. 16. - Оп.30 - Спр.105. -Арк.95.
7. *Там само.* -Арк.232.
8. *Там само.* - Арк. 13.
9. *Там само.* - Арк. 6-7.
10. *Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795 - 2006 Довідник.* -Житомир, 2007. - С.539.
11. *ГДА СБ України.* - Ф.16. - Оп.30. - Спр. 148. - Арк.б.
12. *Там само.* - Арк. 7.
13. *ГДА СБ України.* - Ф.42- Спр.35. -Арк. 101.
14. *ГДА СБ України.* -Ф.16. - Оп.30. - Спр.81. -Арк.247.
15. *ГДА СБ України.* - Ф.42. - Спр.32. -Арк. 89.
16. *Там само.* - Арк. 72, 81, 103, 152, 203.
17. *ГДА СБ України.* - Ф.42. - Спр.33. - Арк.66 - 67.
18. *ГДА СБ України.* - Ф.16. - Оп.30. - Спр. 148. - Арк. 7.
19. *Там само.* - Арк. 12.
20. *Там само.* -Арк. 13.
21. *ГДА СБ України.* - Ф.42- Спр.35. -Арк.99, 101.